

Oded PERI, Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001. (i-xi+219 sayfa)

Dr. Öğr. Üyesi Gülcan AVŞİN GÜNEŞ*

Halil İnalcık önderliğinde başlatılan “Osmanlı İmparatorluğu ve Mirası” (Ottoman Empire and Its Heritage) adlı proje kapsamında, Osmanlı coğrafyasının değişik yerlerini ele alan, siyasi, toplumsal ve ekonomik alanlardaki çalışmalar Brill Yayınları tarafından basılmıştır ve basılmaya devam etmektedir. Günümüzde 62 cilde ulaşılmış olan bu serinin 23. cildi Oded Peri'nin incelediğimiz eseridir. Eserin aslı, Peri'nin, Kudüs'te İbrani Üniversitesinde Amnon Cohen'in danışmanlığında hazırladığı doktora tezi olup 1995 tarihlidir.

Eserin bu erken tarihli basımına rağmen henüz Türkçeye tercüme edilmemiş olması dolayısıyla Türk araştırmacıların layıkıyla faydalanamadıkları gerçeğinden hareketle eseri kısaca tanıtmanın ve içeriğini analiz etmek istiyoruz.

Kitabın ana kaynaklarını fermanlar oluşturmakta olup bunların bir kısmı, yazarın Filistin Yüksek İslam Şurası sayesinde ulaştığını ifade ettiği şer'iyeye sicillerinde mukayyet evraktır ve Kudüs'te bulunmaktadır. Bir kısmı ise İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan mühimme defterleri, kilise defterleri, surre defterleri ve benzeri defter serileri içinde yer almakta ve ayrıca müteferrik evrak olarak bulunmaktadır.

İkinci el kaynaklar içinde genelde şehir çalışmaları yapan yazarların, özelde Kudüs uzmanlarının kaleme aldıkları tezler, kitaplar ve makaleler yer almaktadır. Bunların dışında az da olsa seyahatnamelere ve belli konularda yazılmış tetkik eserlere atıflar bulunmaktadır. Bu haliyle, döneminde yazılmış belli başlı eserlerden haberdar olarak ve arşiv kaynaklarını kullanarak vücuda getirilmiş önemli bir eser olduğu su götürmez bir gerçektir. Yalnız ana kaynak grubunun fermanlar olduğu göz önüne alınırsa, pratikten çok resmî olanın ya da Osmanlı yönetimi gözünde ideal olanın tespitini mümkün kılan bir çalışma ile karşı karşıya olduğumuz anlaşılır. Esasen şer'iyeye sicillerinde (defterlerde) pratikteki durumu daha açık hale getirecek - ferman dışında- pek çok belge türü yer almaktadır ve eserin gelecekte bu bilinçle yapılacak çalışmalarla tekmil edilmesi mümkündür.

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Dört ana bölümde hazırlanmış kitabın ilk bölümü “Erken Osmanlı Döneminde Kutsal Yerler Sorununun Temel Öğeleri” adını taşımakta olup Hristiyanlığın kutsal mekânlarının neler olduğu, kutsal yerlerin çevresinde yaşayan Hristiyan cemaatlerin niteliksel ve niceliksel olarak durumları üzerine kurulmuştur. Ayrıca Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemlerinde kutsal yerlerin nasıl algılandığı ve ele alındığı üzerine genel açıklamalar yapılmıştır. Esasen İngiltere’nin dillendirdiği şekliyle, çözümlenemez bir mesele olarak ortaya konduğu 20. yüzyılın çok öncesinde, kutsal yerler üzerine anlaşmazlıkların varlığı ve kökeni tarihi bir olgu olarak anlatılmaktadır. Kutsal yerler olarak ele alınan ve birtakım siyasi manevralarla dönemin hâkim gücü Bizans tarafından belki de “yaratılan” mekânlar, aidiyet, ibadet ve tâli Hristiyan cemaatlere tahakküm noktasında önem kazanmaktadır. Dolayısıyla kutsal yerler, hem Filistin içinde, hem de dışında siyasi otoritenin aracı olarak kullanılmıştır.

Temelde Kudüs’teki Kutsal Mezar Kilisesi (Kamame/ Kıyamet Kilisesi) ve Beytullahim’deki Yeniden Doğuş Kilisesinin farklı Hristiyan cemaatlerince paylaşılabilmesi ve tarih içinde Hristiyanların bu konuda birbirine karşı aldıkları yüksek ya da düşük pozisyon sebepleriyle ele alınmıştır. Bu bölüm sayesinde, demografik, ekonomik ve siyasi faktörle etkilenen Rum, Ermeni, Kıpti, Yakubi, Habeş, Gürcü, Marunî Kiliseleri gibi Doğu kiliseleri veya Fransiskenlerinki gibi Batı Katolik kiliselerinin varlıkları ve haklarından 19. yüzyıla kadar haberdar olabiliyoruz. Bu arada Kudüs’ün durumunu, yalnız Osmanlı yönetiminde değil, ondan önceki İslam hâkimiyetinde ve öncesinde de, Hristiyan mabetleri ve cemaatleri bağlamında, öğrenme imkânı buluyoruz.

İkinci bölüm ise Osmanlı idaresinde kutsal yerler meselesinin yasal durumunu ele almaktadır. Öncelikle konuyla ilgili mevzuata kaynaklık eden Osmanlı hukuki dayanakları incelenmekte ve teorik çerçeveyi oluşturan şer’î ve örfî hukuk ortaya konmaktadır. Bunlara ilaveten Osmanlı yönetim stratejilerinden biri olarak evvelki idarelerin yürürlüğe koyduğu diplomatik anlaşmalar da yaklaşıma yön veren faktörlerden biri olarak sayılmaktadır.

Burada çok isabetli olarak Peri’nin işaret ettiği üzere, Osmanlı tavrını, padişahların istikrarsız ve keyfi istekleri doğrultusunda şekillenmiş kabul eden yazarların konuya nüfuz edemeyişleri/etmeyişleri önem arz etmektedir. Peri bu yanlışlığı, İslam hukukunun bağlayıcılığını, Osmanlı kanunlarını şekillendirmekteki başat rolünü, gayrimüslim politikalarına temel olan Kur’ânî referansları anlatarak göstermeye çalışmıştır. Ne var ki Peri, örfî hukukun oluşturulması veya şer’î hukuk yanındaki varlığının gerekçesini anlatmaya giriştiğinde, oryantalist bakış açısından çıkamamış ve belki de kendinin de tam olarak Osmanlı hukukunu anlayamadığını ortaya koymuştur. Ona göre, İslam hukukunun yetersiz kaldığı yerde örfî hukuk devreye girmektedir. “Değişen ihtiyaçlara cevap veremeyen şeriat ve bu yetersiz kanunlardan kaynaklanan problemler Osmanlı Devletini sultanî kanunlar koymaya itmiştir” (ss. 54-55)

şeklindeki değerlendirmesine sultanî hukukun işlevini, çıkış noktasını düşünerek bakmak gereklidir. Halil İnalçık'ın da belirttiği üzere sultanî hukuk, şeriatın yetersizliğinde ortaya çıkmış değildir; Türklerin en eski devirlerinden beri varlığı bilinen kadim bir geleneğin Osmanlı Devletinde görünen yüzüdür. Osmanlı Devletinin bir İslam devleti olduğu kadar, bir Türk devleti olduğunu ve İslam öncesi Türklük devirlerine ait tarihi kökenini ve kültürünü akıldan çıkarmamak gerekir. Ayrıca problemlerin kaynağının yetersiz kanunlar olduğu kabul edilse bile, bu yazarın iddia ettiği gibi bir küll olarak şeriatın değil, olsa olsa Osmanlı Devletinde uygulanan şer'î kanunların eksikliğini gösterebilir.

Diplomatik anlaşmalarla birlikte Avrupalı devletlere tanınan imtiyazların, Kudüs gündemine kapitülasyonları soktuğu ve 17. yüzyıl başlarından itibaren Venedik'in Kudüs'te hak sahibi olmasıyla başlayan Katolik nüfuzuna dair iddialar, Oded Peri'nin ele aldığı mevzulardan bir diğerini teşkil etmektedir. Peri, bu iddialara karşın, 18 ve 19. yüzyıllara kadar Katoliklerin Kudüs'teki durumunun değiştirmedeğini ifade etmektedir.

Aynı bölümde, Kudüs'ün fiziki yapısının gerek Hristiyan idareler ve gerekse Müslüman idareler tarafından hâkim gücün göstergesi olarak değiştirilmesi, Osmanlı devrinde –nispeten- az olsa da uygulanan bir hareket tarzı olarak ele alınmaktadır. Ona göre Müslüman liderler, şeriatı uygulamaya gösterdikleri özeni, gayrimüslim kutsallarına göstermiyorlar ve şeriate gösterilmesi gereken saygıyı bahane ederek Hristiyanların kutsal yerlerine müdahale ediyorlardı (ss. 64-67). Yazar, Gürcülerin Beytullahim'deki Kutsal Haç Kilisesi'nin tahribi ve İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikliği Kilisesi'nin camiye dönüştürülmesi olaylarında görüldüğü gibi, kutsal bir amaç için bir başka kutsala saygısızlık yapıldığını ifade etmektedir (s. 68). Esasen burada da oryantalist bir bakış açısı dikkat çekmektedir. Sanki Osmanlı Devletinin uygulayacağı başka bir hukuk varmış gibi şeriat zaviyesinden bakarak hareket etmesi eleştirilmektedir. Ayrıca anakronik bir bakışla, insanî bir yaklaşım sergilenmesi gerektiği, İslam'ın kutsalı kadar Hristiyanlığın kutsalının da hürmete layık olduğu ifade edilmektedir. Bu haliyle yazar, şeriat kavramını da manipüle etmekte, şeriat adına insani değerlere önem verme gereğini öne çıkarmaya çalışmaktadır (s. 68). Oysa şeriatın temeli Kur'ân, gayrimüslimleri Müslümanlardan aşağı tuttuğunu bildirmekte, bunun göstergesi olarak gayrimüslimlerden cizye alınmasını farz kılmaktadır. “millet-i hâkime” ve “millet-i mahkûme” kavramsallaştırmasının da kaynağı olan Tevbe Suresi'nin 29. ayetinde bu konu açıkça yer almaktadır. Yani yazarın iddia ettiği gibi Osmanlı idaresi, şeriate aykırı davranmamış, bilakis şeriate uymuştur. Bu tavır da Osmanlı Devletine has olmayıp halefi olduğu İslam devletlerinin devamı niteliğindedir. Sonuç olarak yazarın, Osmanlı Devletini dönemin zihniyeti içinde değil, 20. yüzyılın batılı kabullerine göre değerlendirdiği açıktır. Osmanlı Devletinin izlediği politika, yazarın zannettiği gibi yanlış

anlaşılmiş bir şeriat üzerine bina edilmiş olmayıp net şer'î dayanaklar üzerine temellendirilen ve örf ile örülen bir hukukî yapı ile somutlaşmıştır.

Bu bölümde genel olarak, Osmanlı Devletinin kutsal yerler bağlamında Kudüs'te, önceki Müslüman idarelerine nispetle toleranslı, ılımlı, dengeli ve şeriata uygun bir yönetim kurduğu ifade edilmektedir. Osmanlı tavrının, Hristiyan mabetlerini Müslümanlardan koruyucu niteliği ile devamlılığını sağladığı da vurgulanmıştır. Yenileme ve tamir işlerine ise pek işe yaramasa da izin verildiği ve kutsal yerlerin korunmasının Hristiyan halkın Osmanlı'ya bağlılığını temin ettiği belirtilmektedir. Sonuç olarak Peri'ye göre Osmanlı yönetimi, bu problemleri oldukça başarılı bir şekilde ele almıştır.

Üçüncü bölüm, kutsal yerler hususunda, Hristiyan cemaatlerin kendi aralarındaki çekişmelerinin neler olduğu üzerine kurulmuştur. Kutsal yerlerin kime ait olduğu, ibadet hakları ve daha küçük kiliselerin himayesi konularında yaşanan mücadelede, Kamame Kilisesi ve Yeniden Doğuş Kilisesinde bulunan ve çeşitli Hristiyan anlatılarıyla özdeşleştirilen ibadet mahallerinin sahiplenilmesi, kullanımı ile diğer cemaatler üzerinde nüfuz tesisine dair anlaşmazlıklar açıklanmaktadır. Bu bölümün en önemli konularından biri olarak, cemaatler arası anlaşmazlıklar karşısında Osmanlı yönetiminin sergilediği duruş dikkat çekmektedir. Öncelikle durumun net tarifi yapılmakta ve Osmanlı Devletinin kimilerine göre ikircikli sayılabilecek kararlarının sebep ve sonuçları üzerinde durulmaktadır. Aslında Peri, Osmanlı tavrını dikkatle hazırlanmış, mantıklı bir denge siyaseti olarak görme eğilimindedir. Ona göre cemaatlerin, Osmanlı yöneticilerinin gözdesi olmak ve daha fazla hak alabilmek için verdiği rüşvetler veya yaptığı ödemeler, yerel idarecileri ve şehir ileri gelenlerini aracı kılması, eski yönetimlerden Osmanlı'ya intikal eden İslamî miras ya da dış baskılar, tek başına Osmanlı tavrını belirlemede etkili değildir. Osmanlı merkez idaresi, bu gibi motivasyonları genelleştirmeyecek kadar profesyonel davranarak Kudüs'te Hristiyanları idare etmesini bilmiştir.

Dördüncü bölüm, Osmanlı Devletinin kutsal yerleri gelir kaynağı olarak değerlendirilmesini ele almakta ve özellikle hac ameliyesine dayanan Kudüs ekonomisinin hazineye kattığı değere odaklanmaktadır. Hac için gelenlerin ulaşımı, konaklaması, ibadet için gerekli malzemelerin tedariki gibi hizmetler, devletin seve seve yaptığı işler durumundadır. Çünkü tüm bunlar için istenecek miktar ile zorunlu vergiler ve diğer ödemeler, Osmanlı yönetiminin kutsal yerler sorununa bakışını önemli ölçüde etkilemektedir. Sadece Hristiyan hacılar için değil, Müslüman hacılar için de önemli olan Kudüs ziyaretleri, merkezdeki idarecilerin, yerel idarecilerin ve halkın sorumlu olduğu ve para kazandığı işleri beraberinde getirmektedir. Yazara göre, Osmanlı yöneticileri açısından Kudüs'teki Hristiyan ziyaretgâhları sırf ekonomik getirisi için bile olsa himaye edilmeye değer görülmüştür. Aslında her ne sebeple olursa olsun, Kutsal Yerler

Meselesinin Osmanlı hâkimiyeti devrinde çoğu zaman sükûnetle halledilmesi önemli bir başarıdır.

Kitabın, Kudüs Hristiyanlarının durumu ve iç tartışmalarına dair önemli bir boşluğu doldurduğu kanaatindeyiz. Özellikle Osmanlı Devletinin Kudüs politikasının rastgele, mantıksız ve özensiz değil, aksine ince düşünülmüş ve uygulamaya konmuş manevralardan oluştuğu, temelleri olan çetrefil bir politika olduğu kitapta pek çok vesileyle ifade edilmiş ve kanıtlanmıştır. Bu yönüyle kitabın, Osmanlı yönetim felsefesini anlamaya, özellikle de imparatorluk zihniyetini kavramaya büyük katkısı olduğunu düşünmekteyiz. Basımının üzerinden geçen yaklaşık 20 yıllık zamana rağmen kitabın hakkıyla kullanılmamasından hareketle, Oded Peri'nin bu önemli eserine dikkatlerin çekilmesini gerekli görüyoruz.